

Shrnutí vývoje sociálně prostorové struktury Prahy

Cílem následujícího textu je shrnout základní charakteristiky vývoje sociálně prostorové struktury Prahy ve čtyřech historických etapách, které jsou od sebe navzájem odděleny průmyslovou, komunistickou a "sametovou" revolucí. Zvládnutí uvedeného textu je základní podmínkou úspěchu u zkoušky.

Pre-industriální město

Praha byla jedním z nejvýznamnějších evropských středověkých měst s výraznou mocí církve. Kostely a kláštery vytvářely jádra sídelní struktury na pražském území. Postupným rozvojem osídlení kolem těchto jader docházelo ke zformování aglomerace pražských měst, která byla po dlouhou dobu spravována samostatně. Praha byla od počátku utvářena jako mozaika jednotlivých měst. Prvky samostatnosti těchto původních měst lze rozpoznat i dnes v náměstích, kostelech, radnicích i hranicích jednotlivých částí Prahy. Je proto obtížné najít ve složité struktuře města nějaké pravidelnosti prostorového uspořádání sociální struktury. V pre-industriální Praze měl nejvyšší sociální status Hrad. Sídlo moci a administrativy bylo vytvořeno na levém břehu Vltavy a z hlediska morfologie města umístěno relativně excentricky, podhradí bylo postupně zaplněno paláci šlechty. Pravý břeh měl od počátku výrazně obchodní funkci, s rozvinutou sektorovou strukturou cechovních ulic a čtvrtí. Významné sociální postavení měli obyvatelé centrální části jednotlivých měst sídlící v patricijských domech kolem hlavních náměstí. Periferii města netvořily pouze okrajové části města u hradeb, ale také nehostinné břehy Vltavy. Okolí města se sady a zahradami sloužilo jako rekreační zázemí města, byla zde umístěna sídla šlechty, letohrádky a villegiatury.

Po omezení moci církve a s postupným oslabováním pozice šlechty začíná být nejvýznamnější vrstvou ve městě buržoazie, která nadále obývá centrální polohy ve městě. Ostatní části vnitřního města jsou charakteristické spíše vertikálně diferenciovanou sociální strukturou středověkých domů a koncentrací chudiny na periférii města. Významnou úlohu v sociální struktuře některých částí města měla armáda.

Industriální město

V industriálním období rozvoje města byla utvořena převážná část sociálně prostorového vzorce vnitřní Prahy. Zdokonalené technologie dopravy umožnily oddělit bydliště a pracoviště a tím se začínají uplatňovat nové formy bydlení - nájemní a rodinné domy. Podobným způsobem jako v minulosti středověká jádra osídlení rostou pražská předměstí za hradbami i vzdálenější obce. Tato sídla spojená později do Velké Prahy lze rozdělit do 4 kategorií na oblasti činžovních domů s lepší (Dejvice, Vinohrady) a horší kvalitou (Žižkov, Holešovice), průmyslové čtvrti (Libeň, Smíchov) a vilová městečka (Baba, Ořechovka, Barrandov). Vyskytují se samozřejmě i kombinace uvedených typů. Významným jevem je posun obyvatelstva z centrální části města do oblastí lepšího bydlení ve vilových a činžovních čtvrtí. Tento proces znamenal pouze částečné oslabení sociálního statusu centra, které mělo sice svoje sociálně slabá (části Starého Města, Malé Strany), ale zároveň i velmi silná území (Josefov, část Hradčan). Nikdy však nedošlo k proletarizaci sociální struktury centra (Musil 1967). Průmyslové čtvrti a okrsky činžovních domů s horší kvalitou jsou osidlovány většinou dělníky z venkova, převážně dělnická je i pražská periferie. Z urbanizačních procesů je v této době nejsilnější koncentrace obyvatelstva do Prahy - urbanizace a disperze původně pražského obyvatelstva do zázemí - suburbanizace. Za hranicemi města populačně rostou i další větší obce (Uhřetěves, Modřany, Úvaly), které přitahují obyvatelstvo spíše ze svého okolí než z vnitřní Prahy. Výjimečně se i v těchto odlehlejších oblastech projevuje suburbanizace (Černošice, Klánovice). Velmi nízká je národnostní heterogenita Prahy. Ani v období Rakousko-Uherska ani později jako hlavní město samostatného státu nepředstavuje Praha cílové místo zahraniční migrace a její migrační zázemí se omezuje na oblast Čech. Výraznější zastoupení mají pouze Židé a Němci. Obě skupiny jsou výrazně koncentrováni v centru města, jejich

podíl na celkovém počtu obyvatel se neustále snižuje. Válečné události způsobily faktický zánik obou národnostních skupin v Praze.

Socialistické město

Socialistické období přerušilo přirozený vývoj urbanizačních procesů i utváření sociálně prostorové diferenciaci města. Byl omezen příliv obyvatelstva z venkova, skončila suburbanizace. V prostředí města došlo k většímu promísení sociálních skupin a k zastavení segregace. Ustala i proletarizace centra Prahy. Nadále dochází k pozvolnému vyliďňování centra, kde byty zůstávají především volné a pouze v některých částech jsou transformovány na neresidenční využití. Mnoho obchodů a bytů zůstává bez oprav po dlouhé roky a často slouží jako sklady. Na několika místech vnitřního města dochází k částečné přestavbě (Žižkov, Košíře). Původní zástavba je nahrazena bloky panelových domů a obyvatelstvo většinou přestěhováváno na sídliště. Částečně došlo i k nahrazení obyvatelstva vilových čtvrtí a doplnění prestižních lokalit o novou komunistickou elitu společnosti.

Jediným výrazným mechanismem vývoje města byla pozdější výstavba sídlišť na okrajích města a nárazové "přelití" části obyvatelstva z vnitřního města a z venkova do nových domů. Vnější město zůstalo bez zřetelné diferenciaci na oblasti s vyšším a nižším sociálním statutem. Panelová sídliště vykazovala mírně nadprůměrné hodnoty sociálních a ekonomických charakteristik obyvatelstva u mladších sídlišť a průměrné u starších. Za těmito průměrnými čísly byla skryta sociálně ekonomická heterogenita bydlících obyvatel. Výjimkou byly první generace družstevních sídlišť, které osidlovali obyvatelé s nadprůměrným ekonomickým statutem a sídliště nebo jejich části určené pro preferovaná povolání. Rozvoj suburbánní oblasti Prahy i rekonstrukce nebo modernizace centrálních částí města u residenčních staveb zcela ustaly. Výsledkem tohoto vývoje byla zmenšující se sociálně ekonomická diferenciaci a zvyšující se rozdíly v uspořádání obyvatelstva podle rodinného statusu.

Přes snížení významu ekonomického statusu jako diferencující proměnné, nelze říci, že se socialistické Prahy vytratily rozdíly v sociální stratifikaci obyvatelstva. Komunistický režim nivelizoval celou řadu ekonomických charakteristik obyvatelstva. Pražské obyvatelstvo však nebylo nahrazeno, zůstalo nadále bydlet a pracovat v hlavním městě a uchovalo si celou řadu sociálních charakteristik. Výrazná diferenciaci se uchovala např. u vzdělanostní struktury čtvrtí Velké Prahy.

Post-socialistické a post-industriální město

Praha se ocitla na počátku 90. let pod vlivem dvou druhů procesů. Se zhroutil komunistické moci souvisí transformace od socialistického k post-socialistickému městu, od centrálně řízené k tržní ekonomice. K těmto procesům, které jsou specifické pro post-socialistické státy, se přiřadilo působení globálních a evropských procesů, které ovlivňovaly naše hlavní město již v období socialismu, avšak po pádu železné opony se jejich vliv naplno rozvinul.

Postupně se formuje nová sociální stratifikace. Privatizační procesy, rozvoj podnikání i šedá ekonomika daly vzniknout novým bohatým Pražanům. Ve městě se objevila na druhou stranu skupina nezaměstnaných, bezdomovců a žebráků. Praha se otevřela zahraniční migraci. Pracovníci z vyspělých i ekonomicky zaostalejších zemí společně se zahraničními turisty přeměnili Prahu na multinárodní město.

Tyto změny v sociální struktuře pražského obyvatelstva se odrazily do prostorové struktury města pouze částečně. Ačkoli můžeme pozorovat novodobé "paláce" bohatých, gentrifikované části města, nová suburbia i chátrající části vnitřního města, je zřejmé, že diferenciaci v sociálním prostoru se prozatím málo odráží v diferenciaci v prostředí města. Důvodem je podle mého názoru chybějící impuls, který by vyvolal disorganizaci sociálně prostorové struktury Prahy. Obyvatelstvo Prahy je do značné míry stabilizováno, mnoho lidí odkoupilo do vlastnictví družstevní nebo obecní byty. Výstavba v rámci Prahy je soustředěna především na komerční projekty nebo na bydlení pro vyšší příjmové vrstvy. Ostatní skupiny obyvatelstva zůstávají částečně vyloučeni z účasti na trhu s bydlením. Na druhou stranu

neexistuje ani početná vrstva lidí, kteří by byli nuceni z ekonomických důvodů opouštět větší, atraktivnější a nákladnější byty. K tomu přispívá široká sociální síť a částečně i regulace nájmu.

Nejintenzivnějšími procesy v současné Praze jsou suburbanizace, mezinárodní migrace a částečně i gentrifikace. Tyto procesy budou zřejmě v budoucnu nejvíce přispívat ke zvýšené sociální diferenciaci jednotlivých částí města. Bude však velmi obtížné tyto procesy sledovat, neboť většinou zůstávají nepodchyceny oficiální statistikou. Jejich hlavní dopad lze očekávat v cílových oblastech - 1) ve vybraných lokalitách suburbánní části Prahy, kam se přesouvají nejen vyšší a částečně střední vrstvy Pražanů, ale zároveň se zde objevují "městečka" cizinců ze západních zemí; 2) v atraktivních residenčních čtvrtích centra a vnitřního města, kde se objevuje gentrifikace, yuppies ze západního světa a zvýšená koncentrace studentů a mladých dospělých; 3) sídliště, která v některých případech slouží jako příjmové oblasti nově příchozích národnostních menšin z méně vyspělých států.

Zdrojové oblasti představují potencionálně ohrožená místa - 1) centrální části měst, odkud mohou odcházet bohatší lidé do zázemí nebo chudší do jiných částí města a ustupovat tlaku komerčních funkcí; 2) sídliště, ze kterých mohou odcházet sociálně silnější a vyvolat lavinový efekt sociální degradace těchto částí města; 3) oblasti vnitřního města se zanedbaným nájemním bydlením, ve kterých zůstane chycena nejslabší vrstva obyvatelstva v sociálních nebo etnických ghettech. Současné urbanizační procesy však nenasvědčují možnosti brzké ostré sociální diferenciaci.

Závěr

Praha na přelomu tisíciletí patří mezi ekonomicky nejsilnější regiony bývalého socialistického bloku. Svoji geografickou polohou, historickou tradicí, ekonomickým zázemím a kulturními hodnotami představuje v současnosti region s největší schopností uplatnit se v konkurenci ostatních měst středoevropského prostoru. Představuje zároveň jednu z nejdůležitějších vstupních bran západní ekonomiky a kultury do východní Evropy. Tyto ekonomické, sociální a kulturní prvky se uplatňovaly ve fyzické i sociální struktuře Prahy přirozeným způsobem již v první polovině 20. století. Socialistickému zřízení se podařilo některé přirozeně vzniklé prvky a vzorce odstranit, některé pozměnit a některé z nich přetrvávají ve městě dodnes.

Počet obyvatel Prahy a jejího zázemí v současné době stagnuje, i když město představuje zřejmě nejsilnější "ekonomický magnet" v Česku. Příčinou je zejména nedostatečná výstavba bytů a prozatímní vyloučení části společnosti z bytového trhu. Na náhlou změnu bytové politiky a současnou "odpovědnost každého jednotlivce nebo rodiny za uspokojování vlastních bytových potřeb" (ÚRM 2000: 41) není prozatím připravena zejména mladší část společnosti. Chybějící levnější segmenty trhu s bydlením, státní regulace nájmu a poměrně nízká intenzita výstavby působí nejen na populační stagnaci města, ale brání výraznějšímu promítnutí sociálních diferenciací do prostorové struktury města.

Sociálně prostorová struktura obyvatelstva jednotlivých částí města začíná být přesto v současnosti opět výslednicí urbanizačních a sociálních procesů ve společnosti. Existují dobré, průměrné a špatné adresy ve městě. Bohatí mohou volit ze všech možností bydlení, průměrní z méně a nejslabší jsou nuceni obývat nejhorší adresy ve městě nebo spoléhat na pomoc společnosti. V rámci příjmově vymezených skupin obyvatelstva hrají důležitou roli odlišné životní styly nebo rodinný status jednotlivců a domácností, které společně určují sociálně prostorovou strukturu města.

Centrum města zaznamenává nadále populační úbytky, které jsou způsobeny především demografickým vývojem. Uvolněné byty slouží pouze v některých lokalitách nadále k bydlení, část je přeměněna na komerční využití. Přesto si centrum města uchovává relativně výraznou residenční funkci. Mění se však sociální struktura obyvatel centra. Dochází k jejímu omlazování, posilování ekonomického statusu i etnické heterogenity. Výstavba z období kapitalistické Prahy předurčila charakter vnitřního města, jeho rozdělení na bohaté a chudé oblasti, vtiskla jednotlivým čtvrtím specifický ráz, který se socialismu překrýt nepodařilo. Socialistická éra je viditelná částečně v neresidenčních prvcích fyzického prostředí vnitřního města, charakter bydlení zde prakticky neovlivnila. Vnitřní město se restitucí pomalu vrací do původních kolejí, ale zcela nová je situace

vnějšího města, které se významně odlišuje od prostorových vzorců Velké Prahy. Pravděpodobně i zde se bude sociálně prostorová struktura diferencovat. Lze předpokládat rozdělení sídlišť do dvou kategorií, z nichž ta s kvalitnějším bydlením, dopravní i obslužnou infrastrukturou a nově v soukromém vlastnictví si mohou uchovat heterogenní sociální strukturu obyvatelstva a dlouhodobě se stabilizovat. Sídlíště s malými byty, chátrajícím fyzickým stavem a nekvalitním životním prostředím budou zřejmě nejvíce ohrožena degradací sociálního prostředí. K podobným procesům již dochází v jiných postsocialistických zemích (Szelényi 1996: 315, Sailer-Fliege 1999: 15). Zázemí města bude stále intenzivněji provázáno s jádrem Prahy a bude se zvyšovat význam jeho residenční i pracovní funkce. Hrozbou pro příměstskou krajinu může být nekoordinovaný rozvoj Prahy a suburbanizovaných obcí - *urban sprawl*.